

Etymologisch woordenboek

Prisma Lexicon

Etymologisch woordenboek

Onze woorden, hun oorsprong en ontwikkeling

J. de Vries en F. de Tollenaere

prisma

Prisma maakt deel uit van Uitgeverij Unieboek | Het Spectrum bv
Postbus 97
3990 DB Houten

Prisma Etymologisch woordenboek
Auteurs: J. de Vries en F. de Tollenaere
Omslagontwerp: Raak Grafisch Ontwerp, Utrecht

Eerste druk 1958
Dertigste druk 2015

© 2010 Uitgeverij Unieboek | Het Spectrum bv, Houten - Antwerpen

Alle rechten voorbehouden. Niets uit deze uitgave mag worden verveelvoudigd, opgeslagen in een geautomatiseerd gegevensbestand, of openbaar gemaakt, in enige vorm of op enige wijze, hetzij elektronisch, mechanisch, door fotokopieën, opnamen, of enige andere manier, zonder voorafgaande schriftelijke toestemming van de uitgever.

Voor zover het maken van kopieën uit deze uitgave is toegestaan op grond van artikel 16 Auteurswet 1912, juncto het Besluit van 20 juni 1974, Stb. 351, zoals gewijzigd bij het Besluit van 23 augustus 1985, Stb. 471 en artikel 17 Auteurswet 1912, dient men de daarvoor wettelijk verschuldigde vergoedingen te voldoen aan de Stichting Reprorecht (Postbus 3060, 2130 KB, Hoofddorp). Voor het overnemen van gedeelte(n) uit deze uitgave in bloemlezingen, readers en andere compilatiewerken dient men zich tot de uitgever te wenden.

Ondanks de aan de samenstelling van de tekst bestede zorg kan noch de redactie noch de uitgever aansprakelijkheid aanvaarden voor eventuele schade die zou kunnen voortvloeien uit enige fout die in deze uitgave zou kunnen voorkomen.

Opneming van een woord in dit woordenboek prejudicieert niet ten aanzien van het al of niet bestaan van merkenrechten op dat woord. De uitgever heeft er naar gestreefd alle merknamen die in de Prisma Woordenboeken voorkomen te voorzien van een handelsmerksymbool ®.

ISBN 978 90 491 0613 3
NUR 626

www.prisma.nl
www.prismawoordenboeken.be
www.unieboekspectrum.nl

Inhoud

Inleiding van F. de Tollenaere	7
Enkele gegevens uit de historische taalkunde	11
Lijst van taalkundige termen	19
Lijst van gebruikte tekens	25
Lijst van verkorte titels	26
– <i>Tijdschriften en woordenboeken</i>	26
– <i>Boeken</i>	30
Lijst van afkortingen	35
– <i>Talen en dialecten</i>	35
– <i>Andere afkortingen</i>	37
Etymologisch woordenboek	39

Inleiding

Jedem Worte klinge der Ursprung nach, wo es sich her bedingt,
J.W. Goethe, *Faust II*, vs. 7094-7095.

Toen in 1997 de twintigste druk van dit etymologisch woordenboek verscheen, was er, afgezien van de voorrede, uit de oorspronkelijke pocket van Jan de Vries toch een heel ander boek gegroeid. Met die twintigste, door de vroegere redacteur Wilma Kluiver gedigitaliseerde druk, week de omvang voor het eerst volkomen af van de voorgaande drukken. Geen wonder dat in 1996, bij het voorbereidende gesprek voor die druk, de uitgever had aangedrongen op het vervangen van de voorrede van Jan de Vries door een nieuwe. Door de tijdsdruk, de kopij was toen nog maar voor de helft persklaar, is daar niets van gekomen. Aan het schrijven van een etymologisch woordenboek van onze taal worden thans heel andere eisen gesteld dan honderd of vijftig jaar geleden. Het leek daarom gewenst dit boek eindelijk van een eigen inleiding te voorzien. Het heeft immers al lang de wikkels van de oorspronkelijke pocket afgeworpen en is, na gedurende zoveel jaren daaraan bestede tijd en zorg, een voldragen zelfstandig werk geworden.

Vroeger was een etymologisch woordenboek van onze taal sterk gericht op vergelijking met corresponderende woorden in andere verwante talen. Het was in hoge mate Indogermaans comparatistisch ingesteld. Het mooiste voorbeeld van zulk een woordenboek is het in 1912 verschenen *Etymologisch Woordenboek* van de grote Nicolaas van Wijk (1880-1941), hoogleraar in de Slavische talen te Leiden. Dit was, met het Supplement door C.B. Van Haeringen (1936), de grondslag van het in 1958 verschenen boekje van Jan de Vries.

Onder invloed van dialectologie en taalgeografie met belangstelling voor woordbetekenis werd de blik minder gericht op de prehistorische betrekkingen, maar meer, zelfs in de eerste plaats, op de interne geschiedenis van het Nederlandse woord.

Reeds in de eerste bewerkingen van die oorspronkelijke pocket ging de aandacht vooral naar de intern-Nederlandse en intern-Germaanse woordgeschiedenis. De aan het Nederlandse lemma beantwoordende vormen in de verschillende Germaanse talen werden zoveel mogelijk opgenomen, terwijl bij de Indogermaanse verwanten beperking noodzakelijk was. Etymologie is thans niet een zaak van prehistorie, van wortels, maar van lokaliseer- en dateerbaar woordmateriaal. Het etymologische bedrijf is in hoge mate woordgeschiedenis geworden.

De tijd ligt nu ver achter ons, toen N. van Wijk in zijn etymologisch woordenboek, bij ontstentenis van het nodige lexicografische appa-

raat, voor zijn chronologische gegevens genoeg moest nemen met een "sedert Kiliaan" of "nog niet bij Kiliaan": het zgn. "Kiliaanse ijzeren gordijn". In die gevallen waar Kiliaan als oudste bewijsplaats optreedt, behoeft dat trouwens niet altijd te betekenen dat het woord in kwestie toen al in onze taal leefde. Het *Etymologicum* [1599] heeft immers veel uit Hoogduitse en andere bronnen overgenomen.

Nieuwe wegen in de lexicologie hebben tijdens de afgelopen decenia geleid tot een revolutie op het gebied van de tekstverwerking. Informatietechnologie met de computer leerde het aanbod beheersen en verwerken, wat niet alleen de lexicografie maar ook de etymologie ten goede kwam. Belangrijk werd het vroegste optreden van een woord of van een betekenis.

Het *Middelnederlandsch Woordenboek* onderscheidt zich door een gebrek aan dateringen; in het *Woordenboek der Nederlandsche Taal* werden de citaten pas een halve eeuw vóór de voltooiing chronologisch gedetermineerd. In 1983 schreef ik: etymologiseren zonder dateren is varen zonder kompas. Het is verheugend te constateren, dat de noodzaak van het situeren in tijd en ruimte van de gegevens waar de etymoloog mee werkt, nu twintig jaar later, als iets vanzelfsprekends wordt aanvaard. In het *Vroegmiddelnederlands Woordenboek* werd het hele bestand aan citaten gelokaliseerd en gedateerd.

Met haar *Etymologie in het digitale tijdperk* in 2001 heeft Nicoline van der Sijs een chronologisch-etymologische gelaagdheid van de Nederlandse woordenschat laten zien. Haar slot: een alfabetisch woordregister met dateringen is een novum in de Nederlandse lexicografie.

Onze "exacte" dateringen hebben uiteraard slechts een relatieve, voorlopige waarde. Een datering zoals *garnaal* (1657), door dissimilatie uit *garnaar* (1670), illustreert dat duidelijk. Die jaartallen zijn slechts bakens die er dringend om vragen verder naar achteren in de tijd te worden verplaatst. Het jaartal 1670 bij *garnaar* betekent alleen maar, dat we voorlopig geen ouder voorbeeld van dat woord, de voorganger van *garnaal*, kennen.

Naar de geschiedenis van de vorm is in dit woordenboek gestreefd; maar ook is in toenemende mate gezocht naar het betrekken van de betekenisontwikkeling van de woorden in het etymologisch onderzoek.

Een etymologisch woordenboek is, net als elk ander woordenboek, voor een deel compilatie. Dat betekent wel dat men wat anderen te boek stelden kritisch moet beoordelen en met het nodige inzicht dient te verwerken.

We hebben tot dusver over etymologie geschreven, net of onze woorden allemaal Indogermaans erfgoed zijn. Dat is natuurlijk niet zo. Net als dat bij andere talen het geval is, heeft het Nederlands vanaf zijn oudste bestaan veel ontleend aan zijn burenen en daarna aan verre volkeren waar het mee in betrekking kwam. In dit etymologisch woordenboek wordt de lezer dan ook geconfronteerd met woorden van onze taal die behoren tot het Indogermaanse erfgoed, b.v. *vader*, *moeder*, tot het Germaanse, zoals mnl. *grāne* 'stekelhaar', en tot het beperkt Nederlandse, b.v. *paling*. Onze woordvoorraad werd aangevuld door wat grote cultuurstromingen uit de hele wereld hier aan woorden hebben afgezet; aanvankelijk uit het Latijn, met namen voor vruchten als *kers*, *peer* en *pruim* of met leenwoorden uit het bouwbedrijf als *muur* en *kelder*. De verkondiging van het christendom leverde *kerk*, *preek*, *priester* en *vasten*. In de middeleeuwen volgt de invloed van Frankrijk met zijn ridderwezen, later die van zijn literatuur en zijn filosofen. In de 19de eeuw levert de Duitse wetenschap ons heel veel, tot in de 20ste eeuw de springvloed van de Engels-Amerikaanse wereldtaal alle andere invloeden overspoelt. De etymologische behandeling van het ontleende taal materiaal vergt een andere methode dan die van wat men het autochtone taalgoed zou kunnen noemen.

De keus van de trefwoorden is uiteraard niet vrij van enige willekeur, maar dat is eveneens het geval in andere etymologische lexica. De ontstaangsgeschiedenis van dit boek draagt daar uiteraard ook toe bij. Men zal hier ook soms trefwoorden vinden die weliswaar beperkt in gebruik, doch etymologisch bijzonder interessant zijn, zoals zuidndl. *mouter* en *ort*.

Wat onder de lemma's in dit boek staat wordt bepaald door bewaarde getuigenissen van het verleden van elk woord. Je kunt een woord, bij voorbeeld *fuut* niet etymologisch verklaren aan de hand van zijn jonge, moderne, vorm.

Telkens als nieuwere en betere, o.m. chronologische informatie ter beschikking kwam, werd het mogelijk de evolutie van tal van woorden opnieuw en beter te schetsen. Dat resulteerde dan in het omwerken van bestaande kopij tot preciezer, betrouwbaarder etymologie. Een voorbeeld: men vergelijkte een artikel *waard 1* 'mannelijeseend' in vorige drukken (het gaat uiteindelijk terug op wat Franck in 1892 en Van Wijk in 1912 erover schreven) met wat thans in de drieëntwintigste druk onder *woerd 1* te lezen is.

Alle door mij sinds de 21ste druk verzamelde wijzigingen en verbeteringen, evenals nieuwe sindsdien gepubliceerde, zoals *koppig* en *paling*, of nog te verschijnen etymologieën, bijv. *burrelen*, *sjuuwen*, werden nu opgenomen. De artikelen *wiek* en *kakkerlak* groeiden uit tot twee trefwoorden elk.

Wie dit werk onvoldaan uit de hand mocht leggen, gelieve te bedenken, dat van heel veel woorden, ook van zeer jonge, de etymologie slecht of in het geheel niet bekend is. Het is met de etymologie vaak als met de reconstructie van oude mozaïeken: te veel steentjes zijn onherstelbaar beschadigd of eenvoudig zoek geraakt, zodat het origineel niet weer als geheel te voorschijn te toveren is. Die teleurstellingen behoren nu eenmaal bij het vak. De auteur houdt zich aanbevolen voor kritische opmerkingen van de gebruikers.

Deze druk profiteert ook weer van het advies van verschillende etymologische vrienden. Hij dankt daarom allen die mij bij deze druk hebben geholpen met inlichtingen en handreikingen.

Ik noem als eerste mijn in 2002 in Ithaca (New York) overleden vriend en vroegere collega bij het WNT, Frans van Coetsem. Zo vaak heeft hij, deskundige bij uitstek, mijn etymologische manuscripten doorgelezen en met aantekeningen verrijkt.

A.M.F.J. Moerdijk maakte de *Aanvullingen* op het WNT voor mij toegankelijk. Bij C. Smeenk, conservator van Naturalis, het Nationaal Natuurhistorisch Museum te Leiden, mocht ik steeds mijn licht opsteken voor oude bewijsplaatsen van diernamen en ook soms van andere woorden. Met J.P.H.G. Kien († 30-9-2002) mocht ik transcriptieproblemen i.v.m. Indo-Iraanse en Semitische woorden bespreken. Hans Heestermans heeft zich op velerlei wijze verplicht met commentaar, evenals Klaas Eigenhuis; diens *fuut* heeft hier nu eindelijk de sinds 1912 heersende klanknabootsing kunnen aflossen. Met zijn *Woord Hoek* in de NRC levert Ewoud Sanders bij herhaling nieuwe gegevens over het eerste optreden van Nederlandse woorden. De nieuwe etymologie van *pracht* dank ik aan een suggestie van J. Van Loon (UFSIA Antwerpen). Voor sommige betere dateringen, zoals die bij *tatoeëren*, sta ik in de schuld bij Nicoline van der Sijs.

Niet alleen voor deze druk, maar ook voor bijna alle vorige, heb ik veel aan Dick Wortel te danken; hij leest met een kritisch oog alles wat ik op dit gebied schrijf. De naam van een onvergetelijke vriend en toegewijde medewerker, A.J. Persijn, sinds de vijftiende druk op de titelpagina vermeld, moet dit boek voortaan missen; hij overleed 20 febr. 2003.

De drieëntwintigste druk mag niet het licht zien zonder een warm woord van dank aan haar, mijn onwaardeerlijke echtgenote, die sinds meer dan vijftig jaar, met niet aflatende toewijding, dit etymologisch woordenboek heeft gekoesterd en bemoederd. Elke nieuwe druk heeft zij telkens weer helpen geboren worden.

Enkele gegevens uit de historische taalkunde

I. Geschiedenis van de etymologie.

Dit etymologisch woordenboek wil de oorsprong en ontwikkeling van de woorden van onze taal verklaren. Ons woord etymologie, een leenwoord uit het Latijn, berust uiteindelijk op het Griekse *etymologia*. Dat was oorspronkelijk de term voor het vak dat zich bezighield met het analyseren van een woord, om er het ware (gr. *etimos* 'waar') van te ontdekken, namelijk het ware van datgene waar het woord voor staat.

Vooraf zij gesteld dat er, behalve bij klanknabootsingen, geen verband bestaat tussen de vorm van een woord en het begrip dat het oproept. De betekenis van het woord hangt niet af van zijn vorm, maar berust op traditie. Tegen het volstrekt willekeurig karakter van het woord komt de taalgebruiker in verzet. Zo kan iemand *antilope* verbinden met *lopen* en het 'verklaren' als: een dier dat het tegen (*anti*) elk ander kan opnemen in het lopen. Dat is de zgn. volksetymologie.

De vraag naar de samenhang tussen de begrippen en hun aanduiding in de taal heeft de Griekse filosofen beziggehouden. Ze waren de mening toegedaan dat in de vorm van het woord zijn *etymon*, d.w.z. zijn 'ware betekenis in overeenstemming met zijn oorsprong', lag opgesloten. Men ging op die manier de waarheid van de dingen zoeken in of door de woorden. Het is vooral de Griekse wijsgeer Plato (427?-347 v. Chr.) geweest, die de vraag heeft gesteld: is de betekenis van de woorden natuurlijk of willekeurig, d.w.z. afhankelijk van de overlevering. Uiteindelijk heeft hij zich heeft ingespannen om de natuurlijke betekenis der woorden aan te tonen; zijn woordafleidingen zijn dan ook nogal bedenkelijk. Eeuwenlang heeft zijn opvatting in de taalkunde opgeld gedaan.

De Romeinse retor Marcus Fabius Quintilianus (35-95 na Chr.) introduceerde zelfs de etymologische verklaring *a contrariis*, d.w.z. een woord zou soms slechts te begrijpen zijn door het tegenovergestelde van wat in zijn vorm besloten ligt. Zo meende Augustinus (354-430) dat het lat. woord *bellum* 'oorlog' samenhangt met *bellus* 'mooi, leuk', omdat het geen fraaie zaak is, "quod res bella non sit". Door een ongeremd geloof in klanksymboliek mondde dat uit in wild etymologiseren, wat ook nog in de middeleeuwen een groot succes kende.

Isidorus (560-636), in 600 aartsbisschop van Sevilla geworden, gold als de geleerdste man van zijn tijd, en dat niet het minst vanwege de twintig geleerde boeken die hij schreef over etymologie. Daarin legt hij bijv. verband tussen de Latijnse woorden *canis* 'hond' en *canere* 'zingen'; de hond wordt zo genoemd "a non canendo", 'omdat hij niet zingt'.

De Zuidnederlander Goropius Becanus, Jan van Gorp uit Hilvarenbeek (1518-1573), was een verdienstelijk arts in zijn tijd, die in 1567 voor Alva de vlucht nam naar de bisschop van Luik. In overeenstemming met zijn geloof in de ouderdom van zijn moedertaal, meende hij dat alle talen uit de onze ontsproten waren. In zijn *Origines Antwerpianae* (1569) verklaarde hij de naam *Adam* als 'dam tegen de haat van het serpent' en *Eva* als *eeuw* + *vat* 'vat van de eeuwigheid' = 'oorsprong van alle geslachten'.

Als gevolg van de manier waarop toen dit vak werd beoefend, werd in de achttiende eeuw, wel eens gezegd: in de etymologie tellen medeklinkers nauwelijks mee, en klinkers liggen ook maar voor een oortje in de kost.

De *Aanleiding tot de kennisse van het verhevene deel der Nederduytsche Sprake* (1723) van Lambert ten Kate (1674-1731) leidde tot beter taalhistorisch inzicht, door het aantonen van de evidente regelmaat in de vervoeging der sterke werkwoorden in het Gotisch en het Nederlands.

In 1786 zag William Jones, rechter in Bengalen, welk een grote overeenkomst er bestond tussen de wortels en vervoegingsvormen van de werkwoorden in het Sanskriet vergeleken met die van het Latijn en het Grieks. Ze moesten, dacht hij, wel op een gemeenschappelijke bron teruggaan, misschien zelfs samen met Gotisch en Keltisch.

H.J. Klaproth (1783-1835) gebruikt in zijn *Asia Polyglotta* (Parijs, 1823) de verzamelnaam *Indogermanisch* voor die groep van verwante talen waartoe ook de Germaanse behoren. Dat was de vertaling van fra. *indo-germanique*, door de Deense Parijzenaar Malte Brun reeds in 1810 genoemd in zijn te Parijs verschenen boek *Précis de géographie universelle*.

Dit was de aanzet tot de vergelijkende Indogermaanse taalstudie. Deze wetenschap zou zich verder ontwikkelen onder invloed van de Duitser Franz Bopp (1791-1867), de eigenlijke grondlegger van de vergelijkende Indogermanistiek. Hij publiceerde in 1833 zijn *Vergleichende Grammatik* waarin o.m. Sanskriet, Grieks, Latijn, Litouws, Gotisch en Duits werden vergeleken.

Onze kennis van de Germaanse klankverschuiving danken wij aan Jacob Grimm (1785-1863), de ontdekker ervan, samen met de Deen Rasmus K. Rask (1787-1832). Uit de vergelijking tussen sanskr. *pitár* met gr. *patêr* en lat. *pater* moest ook de verwantschap met ndl. *vader* zich opdringen. De verhouding lat. *p* = ndl. *v* bleek ook op te gaan voor lat. *pellis* / ndl. *vel*, lat. *pecus* ndl. *vee* en vele andere woorden meer. Aan die vergelijking lag blijkbaar een wetmatigheid, een systeem ten grondslag.

Vooraf in het eerste romantische stadium van de vergelijkende historische taalwetenschap, werd het pas ontdekte Sanskriet beschouwd als de moeder van alle Indogermaanse talen, als de taal waaruit die

verschillende talen zich zouden hebben ontwikkeld. Als gevolg daarvan projecteerde men eigenaardigheden van die taal in de reconstructieformules, zoals het drie-vokalensysteem *a i u*. Later heeft men ingezien dat ook de klinkers *e* en *o* in de klassieke talen, Latijn en Grieks, in het Indogermaans aanwezig moeten zijn geweest. Dit inzicht is te danken aan de Zwitserse linguïst Ferdinand de Saussure (1857-1913), die toen hij twintig jaar oud was, zijn *Mémoire sur le système primitif des voyelles dans les langues Indo-Européennes* (Leipzig, 1878) schreef.

De opvolgers bouwden op grond van die inzichten verder en zochten naar wetmatigheid in de ontwikkeling der taalverschijnselen; ze namen van de natuurwetenschap het woord "wet" over. Dat leidde tot de formulering van zgn. klankwetten: de vaste grondslag van het etymologisch bedrijf. In dit verband moet worden genoemd de "Leipziger School" van de "Jung-grammatiker" onder aanvoering van Karl Brugmann (1849-1929) met zijn *Grundriss* (1886-93) van de Indogermaanse talen.

II. De Indogermaanse (eng. *Indo-European*) talen.

Wat wij nu kennen aan Indogermaanse talen is indrukwekkend genoeg, maar toch waarschijnlijk minder in aantal dan wat er eens moet zijn geweest. Door oorlogen, veroveringen en volksverhuizingen zijn er vermoedelijk heel wat verdwenen. Sinds het tweede millennium v. Chr. duiken sommige daarvan op in het oosten en het zuiden. De thans bekende talen zijn:

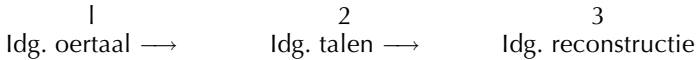
- I. in de zgn. satem-groep, zo genoemd naar de beginklank van het woord voor honderd in het Iraans (Avestisch) *satem*, Sanskriet *śata*, Russisch *sto*:
 1. Indisch met het Vedisch (c.1.000 v. Chr.), later het klassieke Sanskriet (4e e. v. Chr.), waarbij vele moderne talen als het Hindi.
 2. Iraans in zijn oudste vormen: Avestisch (7de e. v. Chr.) en Oudperzisch (6de e. v. Chr.).
 3. Armeens (5de e. na Chr.) met teksten ten behoeve van de kerstening.
 4. Baltisch met Oudpruisisch (15de e. na Chr., uitgestorven) , Litouws en Lets.
 5. Slavisch
 - a. Zuidslavisch, bekend sinds de 9de e. na Chr. door de Kerkoslavische bijbelvertaling van Cyrillus en Methodius; Bulgars, Servo-Kroatisch en Sloveens;
 - b. Oostslavisch met Russisch, Oekraïens (Kleinrussisch) en Wit-Russisch;
 - c. Westslavisch met Pools, Tsjechisch, Slowaaks, in Duitsland Sorbisch en het in de 18de e. uitgestorven Polabisch.

-
6. Albanees met een dooprutueel uit 1462; zestig procent van zijn woordenschat werd ontleend aan de buurtalen.
- II. in de zgn. centum-groep, zo genoemd naar de beginklank *k* in het Latijnse woord *centum* 'honderd':
1. Grieks met opschriften uit de 7de e. v. Chr., met vele dialecten: o.a. Attisch, Dorisch en Ionisch. In de 5de e. v. Chr. kreeg de taal van Athene, het Attisch, het overwicht, waaruit dan een gemeenschappelijke taal, de zgn. koinê ontstond. Hieruit hebben zich naderhand weer nieuwe dialecten ontwikkeld.
 2. Italisch
 - a. Oskisch-Umbrisch met inscripties (3de e. v. Chr.),
 - b. Latijn (sinds 3de e. v. Chr.). Op het volkslatijn of vulgair Latijn gaan terug de Romaanse talen: Frans, Provençaals (Occitaans), Catalaans, Spaans, Portugees, Roemeens, Reto-Romaans, Sardisch en Dalmatisch (uitgestorven).
 3. Keltisch
 - a. Gallisch, uitgestorven, de taal van de oude Galliërs.
 - b. Gaëlish met Iers (bekend sinds de 5de e. na Chr. met ogham inscripties), Schots en Manx op het eiland Man.
 - c. Brits met: Kymrisch of Welsh in Wales nu springlevend en bloeiend; Cornisch (in de 18de e. uitgestorven) in Cornwall; Bretons dat sinds kort op de scholen in Bretagne weer onderwezen mag worden. Het is de taal van Britten die zich in de 5de e. op het continent vestigden.
 4. Germaans
 - a. Noordgermaans of Skandinavisch (sinds de 5de e. na Chr. bekend uit runeninscripties); met de talen Deens, Zweeds, Noors, IJslands en Færöers;
 - b. Oostgermaans met Gotisch bekend uit de bijbelvertaling van bisschop Wulfila (311?-382 of 383) en het thans uitgestorven, maar in de 16de e. nog gesproken Krimgotisch;
 - c. Westgermaans met Engels, Fries, Nederlands, Nederduits en (Hoog)Duits.
 5. Tochaars, vóór de 10de eeuw na Chr. in Midden-Azië (Oost-Turkestan) gesproken.
 6. Hettitisch, taal van het in de bijbel genoemde volk van de Hettieten in Anatolië (Klein-Azië).

Er is vaak geschreven over de grote kloof tussen de groepen I en II, tussen de oostelijke satem- en de westelijke centum-talen. De velaren (*k*- en *g*-klanken) die in het westen ongewijzigd bleven, werden in het oosten tot spiranten. De waarde van de centum/satem-kloof is betrekkelijk; het is een constructie op basis van één criterium. Men zou ook kunnen zeggen dat deze weliswaar de factor ruimte, maar niet de tijd verdisconteert. Het Latijn is een centum-taal, maar het Frans, een voortzetting ervan, is met zijn *cent* een satem-taal geworden.

III. Van Indogermaans naar Germaans.

Men kan de onderlinge verhouding van het Oerindogermaans (eng. Proto-Indo-European), tot de bestaande Indogermaanse talen en tot de Indogermaanse reconstructie voorstellen in een schema dat een inzicht geeft in de onderlinge verhouding van deze drie grootheden:

Tussen 1 en 2 bestaat een directe relatie, evenals tussen 2 en 3. De verhouding van 3 tot 1 is indirect, ze bestaat alleen via 2. Wat onder 2 staat is een samenvattende benaming voor talen die een regelmatige, wetmatige onderlinge verhouding van taalelementen vertonen; op grond daarvan noemen wij ze genetisch verwant. Onder 3 staan de buiten tijd en ruimte staande formules die men door onderlinge vergelijking van de talen onder 2 opstelt. Dit systeem van correspondenties van elementen maakt het mogelijk ook de Keltische en Slavische talen als genetisch verwant te beschouwen. Tevens blijkt daarbij duidelijk dat andere Europese talen als Baskisch, Hongaars en Fins niet tot de Indogermaanse talenfamilie kunnen behoren.

De regelmatige correspondenties van elementen worden vastgesteld in genetisch verwante woorden, dus niet in leenwoorden. De vergelijking van lat. *butyrum* / ndl. *boter* wijst niet op genetische verwantschap, maar, juist door die gelijkheid, op ontlening. Die vergelijking is immers in strijd met de klankwet lat. *b* beantwoordt aan ndl *p*.

Uit de vergelijking tussen sanskr. *pitár* met gri. *patêr* en lat. *pater* moest ook de verwantschap met ndl. *vader* zich opdringen. De vergelijking lat. *p* / ndl. *v* bleek ook op te gaan voor lat. *pellis* / ndl. *vel*, voor lat. *porcus* / ndl. *varken*, lat. *pecus* / ndl. *vee* en vele andere woorden meer. Aan die vergelijking lag blijkbaar een wetmatigheid, een systeem ten grondslag.

Etymologie is slechts te beoefenen met behulp van een samenhangend systeem van elementencorrespondenties, de zgn. klankwetten. Hierbij mag het besef niet ontbreken dat wij de oude klanken van de oude woorden niet kennen.

De Germaanse klankverschuiving.

Dit is een verandering die optreedt in de Indogermaanse occlusieven (labialen, dentalen en gutturalen) bij de overgang naar het Germaans. Oorzaak van die verandering zou kunnen zijn een andere manier van articuleren; dat kan bijv. gebeuren als een volk een vreemde taal overneemt. Door de wisseling die optreedt bij de occlusieven distantieert het Germaans zich van de andere Idg. talen. Wel is er nog een Indogermaanse taal, het Armeens, die, i.v.m. de ontwikkeling van de

idg. occlusieven *b d g*, een plaatje vertoont dat met het het Germaanse overeenstemt .

De indrukwekkende Germaanse klankverschuiving kan men in het volgende schema onderbrengen:

Idg.→	Germ.	Idg.→	Germ.	Idg.→	Germ.
* <i>p</i>	<i>f</i>	* <i>b</i>	<i>p</i>	* <i>bh</i>	<i>b>b</i>
* <i>t</i>	<i>p</i> (eng. <i>th</i>)	* <i>d</i>	<i>t</i>	* <i>dh</i>	<i>ð>d</i>
* <i>k</i>	<i>χ</i> (<i>ch</i>)	* <i>g</i>	<i>k</i>	* <i>gh</i>	<i>γ>g</i>

In het kader van dit schema treedt de **grammatische wisseling** op, < hd. *grammatischer Wechsel*, naar de verklaring in 1875 door de Deense taalkundige Karl Verner. Het betreft een wisseling binnen hetzelfde paradigma van Germaanse scherpe (*f, p, χ, s*) en zachte (*v, ð, γ, z*) spiranten. Deze spontane verzachting binnen het woord, een soort van stemhebbend worden onder invloed van de naburige vocalen, wordt verhinderd door het sterke beginaccent van het Germaans, bijv. lat. *frâter* / got. *brôþar*. Maar mét verzachting got. *faðar* / lat. *pater* / oind. *pitâr*- waar een restant van het idg. wisselend accent binnen het paradigma van het idg. woord te voorschijn komt. Deze wisseling is duidelijk te merken bij de sterke werkwoorden, waar in de vormen van de derde (preteritum mv.) en vierde categorie (verleden deelwoord) verzachting optreedt, mnl. *verliezen* maar *verloren* (ogm. *z* wordt *r*), ndl. *zien* (os. *sehan*) naast *zagen*. Zulke oorspronkelijke verhoudingen werden echter later vaak onzichtbaar, zoals in ndl. *zag* met een analogische *g* naast *zagen*, tegenover oorspronkelijk mnl. *sach*.

Naast deze eerste of Germaanse klankverschuiving is er ook nog een tweede of **Hoogduitse klankverschuiving**, die alleen in het Duits optreedt, onder meer bij de Germaanse occlusieven *p t k*, die in bepaalde posities, b.v. aan het begin van het woord, kunnen optreden als *pf ts kh*, bijv. *pflegen*, *ziehen*, opperduits *khorn*.

IV. Ablaut.

Bij de ontwikkeling van het vocalisme speelt de Indogermaanse ablaut een grote rol.

Ablaut is eigen aan het Indogermaans. Het is een regelmatig optredende alternantie tussen klanken en klankgroepen, in twee of meer historisch bij elkaar horende vormen van o.m. naamwoorden en werkwoorden. De Indogermaanse basisalternantie is *e : o : nul*, bijv. in Grieks *gen-os* 'geslacht', *gon-os* 'kind', *-gn-ê-tos* 'geboren'. Ze berust op een verschil in grammaticale positie; dit geeft geeft aanleiding tot fonetische differentiatie, wat uitmondt in een systeem van synchronische alternanties.

Indogermaans *e* : *o* treedt in het Germaans op als *e* : *a*, bijv. ohd. *geban* : *gaf*; daarnaast bestaat ook een alternantie *a* : *ô*, bijv. got. *faran* : *fôr*. De Indogermaanse en Germaanse ablautende klinkers vertonen niet alleen kwalitatieve, maar ook kwantitatieve verschillen; de klinker in de alternatiereeks kan gereduceerd of zelfs tot nul worden, maar hij kan ook gerekt worden, bijv. got. *hana* 'haan' naast ndl. *hoen* met *oe* uit germ. *ô*, d.w.z. een vorm met zowel kwalitatieve als kwantitatieve ablaut.

De vervoeging van het Germaanse sterke werkwoord kent een duidelijke, regelmatige structuur in zijn ablaut, zoals blijkt uit het staatje van zes ablautreeksen, waarvan de eerst vijf beantwoorden aan de idg. alternantie *e*:*o*, germ. *e*:*a*, gevolgd successievelijk door: *i*, *u*, een gedekte liquide of nasale, een ongedekte liquide of nasale en niet liquide of nasale medeklinker. De zesde reeks vertoont de germ. alternantie *a*:*ô*.

	Germaans				Nederlands					
Reeks	1.	<i>ei</i>	<i>ai</i>	<i>i</i>	<i>i</i>	<i>ij</i>	<i>ê</i>	<i>ē</i>	<i>ē</i>	<i>bijten</i>
	2.	<i>eu</i>	<i>au</i>	<i>u</i>	<i>u</i>	<i>ie</i>	<i>ô</i>	<i>ō</i>	<i>ō</i>	<i>bieden</i>
	3.	<i>e</i>	<i>a</i>	<i>u</i>	<i>u</i>	<i>e/i</i>	<i>o</i>	<i>o</i>	<i>o</i>	<i>werpen/binden</i>
	4.	<i>e</i>	<i>a</i>	<i>ê</i>	<i>u</i>	<i>ē</i>	<i>a</i>	<i>â</i>	<i>ō</i>	<i>stelen</i>
	5.	<i>e</i>	<i>a</i>	<i>ê</i>	<i>e</i>	<i>ē</i>	<i>a</i>	<i>â</i>	<i>ē</i>	<i>geven</i>
	6.	<i>a</i>	<i>ô</i>	<i>ô</i>	<i>a</i>	<i>ã</i>	<i>oe</i>	<i>oe</i>	<i>a</i>	<i>dragen</i>

Dit ablautsysteem is een Indogermaanse erfenis; de alternantie in reeks 1. is ook in sommige Griekse of Latijnse werkwoorden aanwezig, bijv. gr. *léipō* 'ik verlaat', *léloipa* 'ik heb verlaten', *élipōn* 'ik verliet'. Maar alleen het Germaans heeft deze alternanties zo systematisch dienstbaar gemaakt aan de opbouw van zijn sterke werkwoord.

Inzicht in etymologische constructies vereist kennis van de daarin optredende klankontwikkelingen. In reeks 4 luidt de verleden tijd ev. nog steeds *stal*; vroeger was dat ook zo in de derde reeks: mnl. *warp* (→ *wierp* naar *scheppen/schiep*), *bant*. Spellingveranderingen hebben herinneringen aan oude klankverhoudingen uitgewist; zo bewaarde de dubbele klinker in *boomen* en *steenen* destijds nog een herinnering aan oorspronkelijke *au* en *ai*.

V. Umlaut.

De umlaut, uit het Duits goed bekend, bijv. *lahm* / *lähmen*, komt ook in het Nederlands voor, zoals blijkt uit woordparen als *dak/dekken*. *vallen/vellen*, *krank/krenken*, Onder invloed van een oorspronkelijke *i* of *j* in de volgende lettergreep, verandert de *a* in de voorafgaande in de richting van de palatale *i* en wordt tot iets tussen de extreme

vocalen *i* (gesloten) en *a* (open), m.a.w. wordt tot een *e*; vgl. got. *hafjan* /ndl. *heffen*. Ook *leggen*, *letten*, *rekken*, *scheppen*, *temmen*, *wekken*, *zetten* en *zenden* zijn gevallen van umlaut.

De hier vermelde taalhistorische gegevens kunnen bijdragen tot een beter begrip van wat in het etymologisch woordenboek geboden wordt. Wie als leek door het hier geschetste vleugje historische taalkunde, door het spel van opbouw en evolutie der klanken in de geschiedenis van onze taal, wordt geboeid, doet er goed aan kennis te maken met een handboek voor historische grammatica. Dan zal duidelijk worden dat wat in dit etymologisch woordenboek wordt gezegd, niet berust op een willekeurige collectie van gissingen en hypothesen zonder fundament.

Etymologie als wetenschappelijk bedrijf is en blijft een taalhistorische discipline; de heersende antihistorische mode aan onze universiteiten kan daar niets aan veranderen. Zonder grondige taalhistorische dimensie stijgt etymologie niet uit boven het peil van een onschuldige liefhebberij en verwordt tot niet meer dan een verzameling van weetjes en anecdotes.

A

a, aa waterloop, riviertje (in plaatsnamen), onl. *aha* [776, kop. 1170-75], mnl. *aa* [1288], vgl. os. ohd. *aha*, oe. *êa*, ofri. *â*, *ê*, got. *ahwa* < germ. **aχwô*, vgl. lat. *aqua* 'water'. Zie ook *ee*.

aagt [1617] verkort uit *aagtappel* > nhd. *agatapfel*; het 1e deel is de persoonsnaam *Aagt* = *Agatha*.

aaïen [1774], *aaïjen* [Halma 1710] ook fri. *aeie*, nd. *eien*; gevormd naar de interjectie *aaï*, mnl. *ai* [c. 1220-40].

aak 1 'vaartuig' [1642], *aick* [1519], evenals fri. *aak* < de verb. *den naak* [1575-97: *Ts.* 71, 1953, 285], want daarnaast staat os. *nako*, oe. *naca*, ohd. *nahho* (nhd. *nachen*), on. *nokkvi*, germ. **nakwan-*. Idg. verbindingen zijn onzeker; men vergelijkt oind. *nāga* 'boom' en denk dus aan herkomst uit de primitieve, als boot gebruikte uitgeholde boomstam.

aak 2 'spaanse aak, esdoornsoort'; dialectvorm van *eik*.

aaks of **aks** 'bijl', mnl. *acs* [Bern. c. 1240], *aex* [1291], vgl. onfr. *acus*, os. *akus*, oe. *æx* (ne. *axe*), ohd. *ackus*, on. *ox*, got. *aqizi*. Verwant met lat. *ascia* (< **acsia*) en gr. *axinë* 'bijl'.

aal 1 'vissoort', onl. *ael-* (pln.) [755-68 → begin 9e e.], mnl. *ael* [Bern. c. 1240], vgl. os. ohd. *âl*, oe. *æ̂l* (ne. *eel*), on. *áll*. Afkomst onzeker, misschien grondvorm germ. **êla-* < idg. **êdlo-* 'eter' of 'eetbare' en dan bij *eten*. Andere etymologieën (bijv. met lat. *anguis*, lit. *angis* 'slang', vgl. miers *esc-ung* 'aal' d.i. *'water-slang') zijn hoogst onzeker. Men vermoedt daarom ook dat het een voorgeerm. woord zal zijn.

aal 2 zie *aalt*.

aalbes hiernaast *aalbesie* [c. 1500: *Trefw.* 12, 160], vgl. mnd. *albère*. Het eerste lid is mnl. *âlê* [1288], oe. *ealu* (ne. *ale*), os. *alo*, on. *ol* 'bier'; oorspr. 'bedwelmende drank?' (*Fschr. Hammerich*, 1962, 11). Inzonderheid de zwarte aalbes (hd. *aalbeere*) wordt gebruikt bij de bereiding van sterkedrank.

aalmoes mnl. *âlemôsene* [1269], vgl. nhd. *almosen*, oe. *ælmesse* (ne. *alms*) < rom. **almos(i)na* (vgl. fra. *aumône*), bijvorm van lat. *eleēmosyna* < gr. *eleēmosunē*,

eig. 'medelijden'.

aalt met toegevoegde *-t* < *aal* 'mestvocht' < *adel*, vgl. mnd. *âdelle*, oe. *adela* (ne. *adlle*), nhd. dial. *adel*.

aam 'vochtmaat', mnl. *âme* [1286], evenals nhd. *ohm*, mnd. *âm(e)*, ofri. *aem* < lat. *ama* 'vat, wijnmaat' < gr. *amê* 'emmer'.

aambeeld zie *aanbeeld*.

aambeï < *aenbey(e)* [1599-1607: *Ts.* 90, 1974, 183]. Indien uit **angbei*, dan oorspr. 'verengende bezieachtige zwelling'. Vgl. eng. *anbury*, *ambury* [1598] 'gezwel, wrat (bij vee)'. Of is *aam*-identiek met *aam* in *aamt*, en dan met de oorspr. bet. 'rups, worm'? Voor *-bei* zie *aardbei*; misschien is *-bei* in de plaats gekomen van ouder **bêre* of **bêse*.

aamborstig mnl. *amborstich* [2e h. 14e e.] < **angborstig*, vgl. oe. *angbrêost*, nhd. *engbrüstig*, dus eig. 'engborstig'.

aamt 'uierzwelling', met toegevoegde *-t* uit *aam*, vgl. fri. *aam*. Vgl. oe. *ôman*, on. *âmu-sôtt* 'belroos', de. dial. *omme* 'aamt'.

aan mnl. *âne* [c. 1200], *aen* [1254], *an* [c. 1200], de vorm van de spreektaal, vgl. os. ohd. ofri. *ana*, oe. *on*, on. *â* (< **an*), got. *ana*, vgl. gr. *ana* 'langs iets naar boven'.

aanbeeld ook **aambeeld**, mnl. *aenbilt* [c. 1320: *LB* 83, 203] onder invloed van *beeld* < mnl. *ânevilt* [c. 1400], oe. *anfilte* (ne. *anvil*); de oorspr. vorm *aanvilt* is sterk vertegenwoordigd in het zuidelijk ndl. dialectgebied. Het 1e lid is *aan*, het 2e is een vorming van dezelfde wortel als ndl. *vilt*, nhd. *filz*, eig. 'het gestampte'. *Aanbeeld* is in principe een soortgelijke vorming als nhd. *amboss* < ohd. *anabôz* bij germ. **bautan-* (eng. *to beat*) 'slaan'. Vgl. *boten* en *bout*.

aanbidden mnl. *âenbiden*, scheidbaar samengesteld ww. 'smeken', vertaling van lat. *ad-orâre* 'biddend aanroepen'. Daarnaast, in onze zin van 'aanbidden', het zwakke mnl. *ânebēden* [Bern. c. 1240], afl. van *bēde*, vgl. mnd. *anbēden*, ohd. *anabetōn* (nhd. *anbeten*).

aandacht mnl. *aendachte* [15e e.], gevormd naar mhd. *andâht* 'gedachte aan iets, aandacht, godsdienstige overpeinzing'; de laatste bet. heeft nog nhd. *andacht*.

aandoening mnl. *aendoeninghe*, wel gevormd naar lat. *affectus* 'gemoedsstem-

- ming, aandoening'.
- aanfluiting** *aenfluytinge* [1637] (2 Kron. 29, 8), afl. van w.w. *aanfluiten* 'bespoten'. Vgl. *Bijbel v. Liesveldt* [1526] *aenpypen* naar vert. v. Luther.
- aangaande** mnl. *aengaende*, vz. gevormd uit het teg. dw. van *aangaan*, zoals *betreffende* uit *betreffen*.
- aangelegenheid** 'belang, gewicht', *aengelegetheyd* [1699: *Trefw.* 12, 160] > 'zaak van belang' [1796]. Vgl. hd. *angelegenheit* [1718].
- aangenaam** mnl. *aenghenâme*, vgl. nhd. *angenehm*, maar ook mnd. *genême* 'aangenaam, aangemelijk', got. *andnêms* 'aangenaam'; gevormd bij het ww. *nemen* met bet.ontw. 'aannemelijk' > 'aangenaam'.
- aangezicht** mnl. *aenghesichte* [2e h. 15e e.], mengvorm van mnl. *ansichte* [c. 1265-70] en *ghesichte*.
- angezien** vgw., mnl. *aen(gh)e:sien* naar het voorbeeld van ofra. *veue* (fra. *vu*).
- aanlangen** 'aanreiken'; in het Mnl. 'zich wenden tot, aantasten', ss. met mnl. *langhen* 'aanreiken', afl. van *lang*.
- aanlengen** afg. van *lang*, vgl. *lang nat* 'slappe drank'. In de eig. bet. 'langer maken' [1592], (vloeistoffen) 'verdunnen' [1865].
- aanmatigen (zich)** 'zich toe-eigenen' [1658] > 'onrechtvaardig aanspraak maken op' [1732]. Vgl. mnd. *sik ânemâten* 'op zich nemen, zich aanmatigen', hd. *sich anmassen*; verder nnl. *aenmêten* 'toemeten, toekennen'.
- aanranden** [1544] 'te lijf gaan', ook 'tot iem. gaan' [1614]. Stellig geen variant van een overigens niet opgetekend *aanranten*, maar mogelijk van (vero.) *randen* 'vijandig tegen iem. tekeergaan' [1561 → 1657]. Kan fra. *accoster* [12e e.] '(iem.) naderen', van ofra. *coste* 'flank, zijde' bij de vorming model hebben gestaan? en dan van *rand* gevormd?
- aanschijn** mnl. *aenscîn* [c. 1265-70], vgl. mnd. *anschîn* 'aangezicht', afg. van *schijnen*.
- aanstalten** jonge ontlening [1816] < nhd. *anstalt*.
- aantal** [1666] ontlening < nhd. *anzahl*.
- aantijgen** [c. 1635], *aentighen* [*Naemb.* 1546], *aentyen* [1542: *Trefw.* 12, 160], samengesteld uit *aan* en *tijgen*, mnl. *tîen*, vgl. ohd. *zihan* 'beschuldigen', maar got. *gateihan* 'verkondigen', on. *tjâ* 'tonen'; verder verwant lat. *dico* 'ik zeg', gr. *deiknûmi* 'ik toon'. Uit de oude bet. 'tonen, (plechtig) aankondigen' > 'beschuldigen'. Zie *betichten*.
- aanvaarden** mnl. *âne uerden* [*Bern.* c. 1240], *ânevaerden* 'in bezit nemen' [1292], ook 'de tocht ondernemen', afg. van *vaart*.
- aanvallig** [1660] afl. van noordholl. *aanvallen* 'bevallen, aanstaan', evenals *bevallig* < *bevallen* in die zin. Een zn. *aanval* 'bevalligheid' reeds bij Bredero [1622].
- aanvangen** mnl. *aenvangen*, naast ouder *ânevaen* [c. 1285] 'ondernemen, beginnen, aangrijpen'; onder invloed van hd. *anfangen* nu alleen nog maar 'beginnen'.
- aanwezig** [Halma 1761], gevormd als *afwezig* naar lat. *praesens*, al dan niet onder invloed van nhd. *anwesend*.
- aap** mnl. *âpe*, *aep*, evenals nhd. *affe*, eng. *ape* ontleend aan een niet-idg. taal; de herkomst is overigens niet bekend.
- aar 1** oorspr. o. mv. (onfr. **ahir*) > mnl. *die aer* [4e kw. 13e e.], als ev. opgevat; vgl. ohd. *ahar*, os. *ehir*, oe. *ear*, daarnaast met s voor r: got. *ahs*, on. *ax*. In het Lat. beantwoordt daaraan *acus* 'bolster, kaf', afg. van een idg. wortel met de bet. 'scherp, puntig'.
- aar 2** zie *ader*.
- aar 3** achterv. in woorden als *leugenaar*, *tovenaar*; een oude germ. ontlening aan het lat. suffix *-ârius*.
- aard 1** onl. (pln.) *ard* [1019-30: *LB* 83, 203], mnl. *ard* [c. 1220-40], de oudste bet. van mnl. *aert* is 'bebouwde grond', vgl. ohd. *art* 'het ploegen', oe. *earð* 'het ploegen; veldvruchten', verwant met lat. *arâre* 'ploegen', gr. *arôô*, lit. *arti* 'ploegen'. Uit de bet. 'ploegland' ontstaat die van 'land, woonplaats, vaderland, afkomst', dan die van 'geslacht, geartheid, hoedanigheid'.
- aard 2** achterv. in woorden als *veinzaard*, *dronkaard*, ontleend aan ofra. *-ard*, dat echter zelf weer < germ. *-hard* als tweede lid van eigennamen overgenomen is.
- aardappel** in de huidige bet. [1712], maar reeds in 1514 (*Trefw.* 12, 160) tot het eind der 17e e. werd met *aardappel* gewoonlijk de knolwortel van de cyclamen bedoeld, ook *varkensbrood*

- geheten. Nadat de in 1565 in Europa ingevoerde aardappel alg. in gebruik kwam, werd *a.* de benaming voor de *solanum tuberosum*. Fra. *pomme de terre* [1655] is vertaald uit het Ndl. of uit hd. dial. *ertèpfl.* Hd. *kartoffel* is een vervorming van it. *tartuffoli* < *tartufo* (dus eig. een soort truffels), terwijl eng. *potato* over sp. *patata* uit haïtisch *batata* stamt.
- aardbei** [1597] naast het oude **aardbezie** < *ertbesie* [c. 1300: *LB* 83, 203]. Vgl. mnl. *ert bere* [Bern. c. 1240], ohd. *erdberi*, oe. *eorðberie*, omdat de plant dicht langs de grond groeit. Het woord *bei* echter < fra. *baie* < lat. *bāca*, naast *bacca*.
- aarde** mnl. *erde* [c. 1237], vgl. ohd. *erda*, os. *ertha*, oe. *eorðe* (ne. *earth*), got. *airþa*, afl. met dentaal van ohd. *ero* 'aarde', on. *jørfi* 'zand', te vergelijken met gr. *era* 'aarde'.
- aardig** mnl. *aerdich* 'schoon, mooi' [c. 1420], later ook 'lieftallig' en dial. 'eigenaardig, vreemd'. Afl. van *aard* 1. Invloed van hd. *artig* is mogelijk.
- aardrijkskunde** [1790] vernederlandsing, naar hd. *erdkunde*, van lat. *geographia* < gr. *geôgraphia*, naast *aardbeschrijving* [1745] en *eertclootschrift* bij Simon Stevin [1548-1620] (*NTg.* 13, 1919, 176).
- aars** mnl. *ars*- [Bern. c. 1240], *aers*, *e(e)rs*, vgl. mnd. *ars*, oe. *ears* (ne. *arse*), ohd. *ars* (nhd. *arsch*), on. *ars* 'stuit, achterste' < germ. **arsa*-; vgl. oiers *err* (< **ersâ*) 'staart', gr. *orrhos* < idg. **orso*- 'stuit'.
- aarts-** vv., mnl. *aerts(ch)* [1292], *erts-*, in *aartsbisschop*, *aartsengel*, maar ook in *aartsleugenaar*, *aartsschelm*, is ontleend aan mlat. *arci*- < lat. < gr. *archi*- 'eerste, voornaamste'.
- aarzelen** mnl. *e(e)rselen*, *a(e)rselen* 'achterwaarts gaan', afg. van *aars*, evenals fra. *reculer* van *cul*.
- aas 1** 'voedsel, krenge', mnl. *aes* [c. 1260-80] evenals ohd. *ās*, oe. *âs* uit germ. **êsa*- < idg. **êd-to* bij lat. *edere*, zie *eten*.
- aas 2** 'gewicht, de één bij het kaartspel of op de dobbelsteen', mnl. *aes* < ofra. dial. *ais* < lat. *as* 'munt, gewicht'.
- abattoir** [1887: *Trefw.* 9, 1994, 68] < fra. *abattoir* [1806].
- abces** [1824] < fra. *abcès* < med. lat. *abscessus* lett. 'verwijdering'. De med. lat. bet. is een vert. van gr. *apostêma* (lett. 'verwijdering'), 'ontbinding, bederf, abces'.
- abdij** mnl. *abdie* [Bern. c. 1240] < rom. **abbadia* < lat. *abbâtia*, zie *abt*.
- abdis** mnl. *abdisse* [Bern. c. 1240], *abdesse* [1266-67] < rom. **abbadesse* < lat. *abbâtissa*, zie *abt*.
- abeel** mnl. *abeel* [c. 1210-40] < ofra. *aubel*, *albel* < vulg.lat. **albella* bij lat. *albulus* 'wit' naast *albus* 'id.'; de boom is naar de zilverwitte onderkant der bladeren genoemd.
- abnormaal** [1864], laat gevormd woord, ontstaan uit de kruising van fra. *anormal* en lat. *abnormis*, hd. *abnorm* en (zuits.) *abnormal*, eig. 'van de norm afwijkend'.
- abortus** [1824] < lat. *abortus* van *ab* negatief vz. + *oriri* 'geboren worden', lett. 'sterven bij de geboorte'.
- abracadabra** [1726] < fra. of hd. [16e e.] oorspr., woord, vooral op amuletten, waaraan genezende kracht werd toegeschreven < gr. *abracadabra* waarin men de gr. letter *c* (= *s*) als *k* ging uitspreken. Bij gr. *abraxas* of *abrasax* zelf een kabbalistisch woord.
- abrikoos** [1625] < fra. *abricot* [1547] < cat. *a(l)bercoc* < arab. (van Spanje) *albarqûq* < gr. *prekokkion* < lat. *prae-coquum* 'de vroegrijpe (perzik)'. De uitgang -oos staat wel onder invloed van *framboos*. In de 16e e. *abricock* [Kil. 1588, *App.*] < sp. *albaricoque* [c. 1330], port. *albricoque*.
- abrupt** [1650] < fra. *abrupt* [14e e.] < bw *abruptement* < lat. *abruptus* 'afgebroken'.
- absent** [1404: *LB* 83, 203] < fra. *absent* [c. 1185].
- absint** 'likeur van alsem' [1775] < fra. *absinthe* [1448] < lat. *absinthium* < gr. *apsinthion* 'alsem'.
- absolutie** mnl. *absolutie* [c. 1265-70], *absolucie* [1292] < lat. *absolutio* 'kwijtschelding van straf'.
- absoluut** [1567: *Trefw.* 9, 1994, 68] < lat. *absolûtus*, fra. *absoluut*.
- absorberen** [1619] < fra. *absorber* [13e e.].
- abstract** [1824] < ouder fra. *abstract* nog in de 17e e. < lat. *abstractus*, verl. dw. bij *abs-trahere* 'aftrekken, wegrukken'.
- absurd** [1548] < lat. *absurdus*, fra. *absurde* [14e e.].
- abt** mnl. *abbet* [c. 1220-40], *abt* [Bern. c. 1240] < lat. *abbâtem* (acc. van *abbas*)